

Ернест Гийдел

ПОВЕЗЛО ОДНОМУ ФРАНЦУ-ЙОСИФУ

А. Дж. П. Тейлор. *Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини* / Переклад з англійської: Андрій Портнов, Сергій Савченко. Науковий редактор Василь Расевич. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с., іл.

Ця книга не є ані ще однією історією однієї з європейських імперій, ані черговим підручником, як може здатися на перший погляд. Швидше, це, у подеколи есеїстичній формі, водночас і акт обвинувачення, і судовий вирок «австрійській ідеї», «австрійській місії», Габсбурзькій монархії та й самій династії Габсбургів. До того ж, вирок анітрохи не безсторонній, навпаки – цілком *cum ira et studio*, що у поєднанні з добрим знанням предмету та славнозвісним англійським гумором Автора залишає після прочитання книги яскравий згусток вражень. Автор у поставі суворого римського сенатора (що відчуває за собою незаперечний авторитет власних суджень) веде нас до логічного, неминучого кінця своєї story – цей Картаген мав бути зруйнований: династія, що після Йосифа II була спроможна лише на посередніх правителів (хоч деякі з них, як кажуть, були непоганими музикантами); «і на що не здатна» монархія, яка у Центральній Європі виконувала ту ж роль, яку покладають на гіпс, фіксуючи перелом кінцівки, і розбивають, щоб людина могла вільно рухатися; імперія, що була «хворою людиною» Центральної Європи у тій же мірі, як Османська імперія була «хворою людиною» Європи Південно-Східної; держава, що вижила лише завдяки якомусь фантастичному збігові

обставин, – абсолютно штучна (якась середньовічна примара, історичне непорозуміння), без внутрішнього життєдайного опертя, яка так і не спромоглася виробити ідентичність, котра б об'єднувала, а не роз'єднувала її народи.

За Тейлором, «австрійська ідея» згуртування різних народів в одну державу під скипетром однієї династії була гарною на папері, але катастрофічною у дійсності, бо насправді бути австрійцем означало не мати національності. Покласти край цій державі могли без великих зусиль і Наполеон, і Бісмарк: перший продиктував її перетворення у 1804 р. на Австрійську імперію, другий у 1866 р. – на дуалістичну Австро-Угорщину. Габсбурзька монархія в інтерпретації Тейлора – це такий собі «живий труп», який не ховали тільки тому, аби не завдати собі клопоту похороном: доки вона існувала, доти відтягувала розгляд складніших проблем Центральної та Східної Європи, які великі держави воліли не помічати.

Колоритними та дотепними ремарками Тейлор з переконливою самовпевненістю «проходить» по «австрійських мітах». Хто б уважав за честь святкувати день народження Франца-Йосифа, переконавшись, услід за Тейлором, що він – «поєднання дурості і хитрості», «габсбурзький дух, який довго помирав, але тримався». Імперія викликає у когось тугу за старими, добрими часами? За Тейлором, її «порядність і цивілізованість були лише личиною, яка приховує щось протилежне»; «вона не була тиранічною чи жорстокою, просто її охопили виродження та загнивання». (Добрим словом ригористичний англієць відгукується лише про австрійське чиновництво та залізницю). Вражаюча сила змальованої Автором картини зрозуміла – адже він уже знає фінал (переклад зроблено з видання 1955 р., яке є передруком 2-го видання 1948 р.), знає історію заду наперед, а робити пророцтва у минуле завжди легко та, головне, не ризикуєш помилитися. Ще Гейзінга закликав істориків писати історію 18 брюмера так, ніби вони наперед не зна-

ють про перемогу Наполеона. Здається, то був голос волаючого у пустелі.

Власне Тейлор пише не просто історію монархії Габсбургів за 1809–1918 рр. (по суті, він починає ще з Карла V, з XVI ст.), він пише історію її занепаду і падіння, він є її Гіббоном, проте з однією різницею. На відміну від Гіббона, що захоплювався *Rex Romana*, у Тейлора нема ні краплини жалю з приводу падіння *Rex Habsburgica*. Картаген мусив упасти – і він упав.

Для українського читача прочитання книги Тейлора буде корисним, як видається, з двох міркувань: по-перше, вона додає діжку дьогтю до пивного кухля солодкавого «австрійського міту» про затишну бюргерську францо-йосифінську Канацію, повертаючи нас до слів Драгоманова, резюме яких: Габсбурзьку монархію можна розглядати як благо лише дивлячись на неї крізь призму досвіду самодержавної Росії (а дехто б зараз додав – крізь демонізацію образу самодержавної Росії). По-друге, книга Тейлора є надзвичайно плідною та інтелектуально збудливою – плідною, бо її контroversійність, на відміну від багатьох інших історій, залишає по собі не відчуття, що ось тепер про це ти-все-знаєш, а ідіосинкратичне незадоволення, пекучу жагу прочитати на цю тему ще щось настільки ж самовпевнене (і, бажано, протилежне за оцінками). Чи не зарахував би це і сам Автор до своїх найбільших успіхів?

Стільки про книжку – уже багато разів рецензовану й обговорювану. А тепер перейдімо до способу її представлення українському читачеві, тобто до перекладу та наукового редагування. Тут згаданого дьогтю чи якогось іншого інгредієнту, на жаль, додали перекладачі та науковий редактор. Оскільки всі троє є добре відомими молодими істориками, то можна було очікувати, що їхня праця не ряснітиме вже традиційними для наших перекладів ляпсусами. Проте навіть побіжний погляд, кинутий хоч би на «Алфавітний покажчик»

(який у «Змісті» на с. 8 чомусь названий «Предметним»; до речі, цікаво, а чи буває взагалі покажчик не за принципом абетки?), захитує таку впевненість. Не можу прокоментувати німецькі назви та власні імена, бо не володію відповідною мовою, проте мушу констатувати, що угорські та італійські спотворені до невпізнання. Тобто, коли Франц-Йосиф у перекладі перетворився на Франца-Йожефа, то двом останнім групам аж настільки не пощастило. Вони були прочитані навіть не знаю як – або як німецькі чи англійські, чи Бог його знає які. Наприклад, Вілагош, Кустоцца, Маджента перетворились на *Вілагос*, *Кустозу* (цікаво, що у редагованій Василем Рачевичем «*Історії Австрії*» вона подана як Кустоцо¹), *Магента* (аналогічно – Магента²). Міста Дебрецен, Мніхово Градіште та Бачський комітат трансформувались у *Дебрецені*, *Мніхово Градіце* та *комітат Батча*. Ференц Деак, Мігай Карої, Шандор Карої, Ференц Кошут, Дюла Секфю, Пал Телекі, Калман Тісо, Іштван Тісо, Горті постають, відповідно, як: *Франц Деак* (один раз, щоправда, названий Ференцом, тим дивніше його подальше перейменування у Франца), *Міхал Каролі*, *Александр Каролі*, *Франц Кошут*, *Г. Шекфю*, *Павле Телекі*, *Коломан Тіса*, *Стефан Тіса*, *Хорті*. Таємничий *Карелі* на с. 212 – це не хто інший, як Мігай Карої. Угорська назва Братислави – не *Пошони* (с. 26), а *Пожонь*. Цілковита і незрозуміла непослідовність у перекладеному тексті з фонемою «г». Вона то відтворюється, то упосліджується – *Габсбург*, *бюргер*, *конгрес*, *Шварценберг*, але поряд – *Гізо*, *Гладстон*, *Гентц*, *Гамбетта*, *Загреб*, *Енгельс*. Союз трьох імператорів (1873) подається то як *Союз* (с. 204), то як *Ліга* (с. 144, 152) – відповідно, складаючи дві позиції у покажчику. І це далеко не повний перелік. Також, на жаль, видання не супроводжується перед- чи післямовою про Автора та його твір, що вже стало сумною традицією для українських перекладів. Тим часом не схоже, аби англійський історик Алан

Джон Персіваль Тейлор (1906–1990) був настільки «в усіх на вустах», що не потребував би представлення³.

Окремі неточності, похибки та незрозумілі для українського читача реалії чомусь добре прокоментовані, решта – взагалі ні. Так, Офен був німецькою назвою Буди, а не всього Будапешта (с. 26). Остання назва, нагадаю, з'явилась лише у 1873 році. Читач марно спробує збагнути, що таке *кобденізм* (с. 171), шукаючи це слово в енциклопедіях та словниках, бо там його просто немає. Пощастить лише тим, хто здогадається, що це – авторський словотвір від прізвища Річарда Кобдена (1804–1865), одного з найпалкіших ідеологів фрітреду. Не назвеш вдалим і перекладацьке рішення вживати специфічний термін «дворянство» на означення знаті. Зрештою, є нобілітет, аристократія, шляхта.

Коротше кажучи, певно що хотіли як краще, та чи не вийшло як завжди? Залишається лише сподіватися, що з відтворенням змісту англійського тексту все гаразд, бо, зрештою, виправити форму написання власних назв з однієї на іншу не так уже й важко. Такі похибки, як казав один із Великих, ще не гріхи, лише огріхи. Інша справа – смислові викривлення. Залишається покладатись на добросовісність перекладачів і наукового редактора.

¹ Цьолнер Е. *Історія Австрії*. – Львів, 2001. – С. 348. Переклад та наукове редагування, до речі, і цієї книги все ще чекають на свого Аристарха чи Зоїла. Зауважу лише один покруч на с. 420, де йдеться про те, що на початку ХХ ст. хорвати «потерпали від терористичних актів угорських чи то пак «модйороцьких» [sic!] банд». Це супроводжується приміткою перекладача (Наталя Іваничук), що «модйорок» – назва угорського племені». Самоназва того народу, який в українській науці прийнято називати угорцями чи мадярами, взагалі-то «модьорок» (magyarok), і чи варто її механічно переносити (до того ж трохи невірно) в український переклад, коли вже маємо в традиції два цілком нормальні альтернативні варіанти? Ми ж англійців поки що не пишемо як інгліш'ів, а німців – як дойч'ів.

² Там само. – С. 391.

³ Коротку біографію Тейлора див.: «Taylor, A. J. P.» Encyclopedia Britannica. 2003. Encyclopedia Britannica Online. <<http://search.eb.com/eb/article?eu=73309>>. «Taylor, A. J. P.» Britannica Student Encyclopedia. 2003. Encyclopedia Britannica Online. <<http://search.eb.com/ebi/article?eu=338455>>. Більш детальну: Norman Stone. *A Central European Historian: A. J. P. Taylor* // CEU History Department Yearbook, 1993. – Р. 155–164. Написання відповідної вступної статті про Тейлора не вимагало б великих зусиль, для цього не треба їхати до західних бібліотек, достатньо звернутись до комп'ютера з доступом до internet'у. Пошук у всесвітній мережі видає 24700 (!) відсилок на *Taylor, A. J. P.*; відкривши бодай перших два десятки, отримаємо достатньо біографічної інформації про нього, його бібліографію, численні цитати з його робіт. Шкодувати доводиться тим більше, що Тейлор справді був цікавою постаттю. У англосаксонському історичному істеблішменті він заслужено мав через свої погляди репутацію еретика та *troublemaker'a*. Найбільше Тейлора прославила його «*The Origins of the Second World War*» (1961), де він доводить, що за розв'язання війни відповідальні Британія та Франція внаслідок своїх дипломатичних ігор з Гітлером.